

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОСОБЛИВОГО ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

FEATURES OF INHERITANCE OF THE WHOLE ENTERPRISE AS A SPECIAL OBJECT OF CIVIL RIGHTS UNDER THE LAW OF THE RUSSIAN FEDERATION

Валах В.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
економіко-правового факультету

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,
адвокат Юридичної агенції «С.В.С.»

Представлено результати дослідження проблем, що можуть виникати у зв'язку із застосуванням статті 1178 Цивільного кодексу Російської Федерації, яка передбачає особливий порядок спадкування підприємства. На підставі проведеного аналізу запропоновано шляхи їх вирішення та вдосконалення українського законодавства з цього питання.

Ключові слова: підприємство, об'єкт цивільних прав, переважне право спадкування, спадкоємець.

С момента принятия и введения в действие Книги третьей Гражданского кодекса РФ прошел достаточный промежуток времени для выявления достоинств и недостатков правовых норм, которые в ней содержатся. Результаты анализа опыта применения указанных норм, особенно в части наследования предприятия, могут быть положены в основу реформ в области украинского наследственного права.

Ключевые слова: предприятие, объект гражданских прав, преимущественное право наследования, наследник.

The article presents results of research of the Russian Federation current legislation norms application concerning the inheritance of the enterprise as a single property complex. On the basis of the conducted analysis as a basic conclusion it is suggested to make the corresponding additions to the Ukrainian legislation.

Key words: enterprise, object of civil rights, priority heirship, heir.

Постановка проблеми. З розвитком економічних реформ, що відбуваються в нашій державі, коло об'єктів, що можуть бути передані в спадщину, значно розширилось. Так, прогресивними можна вважати норми статей 1225-1231 чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [1]. Водночас законодавець необгрунтовано обминув своєю увагою ті об'єкти, які потребують спеціального порядку спадкування, зокрема: права, пов'язані з участю в господарських товариствах, виробничих кооперативах, споживчих кооперативах; речі, що обмежені в цивільному обігу; підприємство тощо. Особливої уваги заслуговує питання щодо спадкування підприємства, оскільки з розвитком приватної власності та спрощенням системи оподаткування громадяни України намагаються створити для себе додаткове джерело прибутку. У цьому контексті цікавим, на нашу думку, є досвід Російської Федерації, яка у Частині третій Цивільного кодексу РФ закріпила норму щодо врегулювання особливостей спадкування вказаного об'єкта цивільних прав.

Стан дослідження. Українські нормативні акти, що регламентують правовий статус підприємства в цивільних правовідносинах, не містять спеціальних положень щодо його спадкування. Вітчизняна правова література також, на жаль, не приділяє цьому питанню достатньо уваги [2-4; 5, с. 55-57; 6, с. 130-133]. Натомість у російській цивілістиці положення статті 1178 Цивільного кодексу РФ (далі – ЦК РФ) [7] свого часу викликали гостру дискусію, яка розгорнулася між С.П. Гришаєвим, О.М. Гувєвим, М.В. Телюкіною та О.В. Бегічевим.

Саме тому **метою** даної статті є дослідження досвіду застосування норм ЦК РФ щодо спадкування підприємства як єдиного майнового комплексу задля визначення можливості подальшого вдосконалення чинного вітчизняного спадкового законодавства щодо спадкування прав на такий об'єкт.

Виклад основного матеріалу. Спеціальні правила щодо спадкування підприємства як єдиного майнового комплексу містились ще у Зводі законів Російської імперії (додаток до ст. 1238 т. X ч. 1.) та були запозичені зі Статуту про банкрутство від 19 грудня 1800 року. Основною їх метою було «предупредити остановку хода торговых предприятий вследствие смерти предпринимателя (интерес – публичный) и вместе с тем оградить

интересы кредиторов и наследников от утраты и расширения имущества, оставшегося без хозяина» [8, с. 67].

Поняття «підприємство» закріплено в чинному російському законодавстві як двозначне: в одних випадках про підприємство йде мова як про суб'єкт права (§4 Глава 4 ЦК РФ), в інших – як про об'єкт права (ст.132, §8 Глава 30, §5 Глава 34 ЦК РФ), що є аналогічним й в українському законодавстві (ст. 191 ЦКУ). У статті 1178 ЦК РФ говориться про спадкування підприємства в якості об'єкта права, що повністю відповідає положенню ст. 1112 ЦК РФ. Як вірно зазначає Ю.К.Толстой, «при переходе по наследству такого сложного и чувствительного во всех отношениях объекта, как предприятие, крайне важно обеспечить бесперебойное квалифицированное управление им, не расстроить налаженный хозяйственный механизм, сложившиеся связи по специализации и кооперированию, не допустить сокращения рабочих мест, не причинить ущерба окружающей природной среде, социальной инфраструктуре, обеспечить приток инвестиций, выпуск конкурентоспособной продукции, своевременную выплату заработной платы, поступление отчислений в бюджет и т.д.» [9, с. 174]. Саме вказані аргументи спричинили появу статті 1178 у ЦК РФ.

При спадкуванні підприємства можливі дві ситуації, які російський законодавець вважає за необхідне враховувати.

При першій з них до кола осіб, закликаних до спадкування, належить спадкоємець, який на день відкриття спадщини зареєстрований в якості індивідуального підприємця, або комерційна організація. При цьому індивідуальний підприємець може бути закликаним до спадкування як за заповітом, так і за законом, тоді як комерційна організація, що витікає із підстав закликання до спадкування юридичних осіб, – лише за заповітом (ст.1116 ЦК РФ). Якщо в складі спадкоємців, закликаних до спадкування, є індивідуальний підприємець або комерційна організація, а в складі спадщини є підприємство, то при розділі спадщини індивідуальному підприємцю або комерційній організації належить переважне право (ч. 1 ст. 1178 ЦК РФ) отримати в рахунок своєї спадкової частки належне до складу спадщини підприємство із додержанням правил ст. 1170 ЦК РФ («Компенсация несоразмерности полученной наследственным имуществом с наследственной долей»). Саме цим

переважним правом вказані особи можуть скористатись (ч.1 ст.1178 ЦК РФ). Як вказує Г.С. Лиманський, таке переважне право є одним із способів обмеження принципу свободи заповіту [10, с. 170].

У другій ситуації, коли спадкоємці не мають вказаного переважного права або вони ним не скористались, на підприємство встановлюється спільна часткова власність спадкоємців згідно з частками, які їм належать, якщо інше не передбачено угодою між спадкоємцями, що прийняли спадщину. У такому випадку досить виправданим, на думку О.В. Бегічева, може стати передача підприємства у довірче управління за правилами ст. 1173 ЦК РФ. Адже в одних випадках спадкоємці за їх бажанням можуть виступати як у якості засновників управління, так і в якості вигодонабувачів, у других – лише в якості засновників управління, у третіх – лише в якості вигодонабувачів [11, с. 65].

Разом з тим стаття 1178 ЦК РФ не позбавлена, на нашу думку, деяких недоліків. Так, виникає питання щодо порядку дій у тому випадку, коли серед осіб, що закликані до спадкування, підприємцями є одночасно декілька осіб. За думкою М.В. Телюкіної, в даній ситуації підприємство повинно надходити у спільну часткову власність, якщо вони не дійдуть згоди щодо передавання підприємства одному з них. Аналогічно питання повинно вирішуватись, коли спадкоємець-непідприємець протягом терміну, встановленого для прийняття спадщини, зареєструється в якості індивідуального підприємця, що «может быть сделано аж до раздела наследственного имущества» [12, с. 128]. Якщо прийняти вказану точку зору, то слід визнати, що в разі спадкування підприємства повинні бути враховані права не тільки тих підприємців, що існували на момент відкриття спадщини, але й тих, які можуть з'явитись в обумовлений період.

О.М. Гуєв з приводу цього питання висловлює прямо протилежну точку зору. Коментуючи норми ст. 1178 ЦК РФ відносно переважного права підприємця на отримання в спадщину підприємства, він вказує, що індивідуальні підприємці, комерційні організації, які зареєстровані після (й навіть у день) відкриття спадщини, вказане переважне право не набувають [13, с. 265].

Вважаємо, що позиція О.М. Гуєва є більш прийнятною, якщо врахувати той факт, що у ч. 1 ст. 1178 ЦК РФ йдеться саме про спадкоємців, які зареєстровані в якості індивідуальних підприємців «на день открития наследства». На наш погляд, визнати перевагу вказаної точки зору можна й у тому випадку, якщо взяти до уваги інтереси ефективної праці вже існуючого підприємства, адже можна з певним ступенем ймовірності припустити, що особа, яка має на момент прийняття спадщини певний досвід підприємницької діяльності, виявиться більш ефективним господарником, аніж та, яка набуде статус індивідуального підприємця в період, що відведено для розподілу майна.

Наступна не передбачена законом ситуація може виникнути в разі, якщо власник підприємства зазначить у заповіті в якості свого спадкоємця особу, яка не має статусу підприємця. Дії останньої, на жаль, у законі не передбачені. Між тим від такого спадкоємця (як і від спадкоємця-підприємця) може вимагатись чинним законодавством, наприклад, отримання ліцензії на право займатись тим чи іншим видом підприємницької діяльності, яку здійснює успадковане підприємство. Таким чином, перш ніж фактично вступити в спадщину та розпочати здійснювати управління підприємством, необхідно пройти декілька певних правових процедур, які вимагатимуть не тільки сил, але й певного проміжку часу. У цьому випадку постає інше питання: що буде відбуватись із підприємством протягом періоду, необхідного для оформлення спадкоємцем статусу підприємця, отримання ліцензії та взагалі фактичного отримання спадщини?

Часткове рішення цього питання передбачено в ст. 1173 ЦК РФ, згідно з якою при наявності у складі спадщини майна, яке потребує не тільки охорони, але й управління (підприємство, частка в статутному капіталі господарського товариства, цінні папери, виключні права тощо), нотаріус або виконавець заповіту в якості установників довірчого управління повинні укласти договір довірчого управління цим майном. Однак це положення не містить відповіді на питання, чи може заповідач вказати в заповіті особу, яка повинна здійснювати довірче управління підприємством до вступу спадкоємців, обумовлених заповітом, у права спадкування. По суті, функції довірчого управителя в частині управління підприємством будуть співпадати з функціями виконавця заповіту. Прямо така можливість законом не передбачена, але вважається, що норми ст. 1134 ЦК РФ, присвячені виконавцю заповіту, подібне призначення не виключають.

Взаємопов'язані між собою проблеми вступу в спадщину та здійснення управління підприємством, на жаль, також не врегульовані чинним російським законодавством. Так, за зауваженням С.П. Грішаєва, «чтобы фактически вступить в наследство, наследник должен приступить к управлению предприятием» [14, с. 85]. Однак досить ймовірно є також ситуація, коли управління підприємством здійснювач не сам власник, а наймана особа, з якою було укладено контракт. Отже, в результаті спадкування та введення довірчого управління постає питання щодо відсторонення фактичного управителя від виконання своїх обов'язків. Це, з одного боку, викличе порушення умов контракту з ним, а з іншого боку, негативно відіб'ється на роботі самого підприємства. З цим також пов'язана проблема щодо зовнішніх відносин підприємства з його контрагентами. Тому слушною є пропозиція О.В. Бегічева щодо доповнення ст. 1178 ЦК РФ пунктом, який би передбачав залишення чинними всіх існуючих внутрішніх та зовнішніх зв'язків підприємства [11, с. 71]. Якщо спадкоємець або управитель переконаються в необхідності існування таких договорів задля нормального функціонування підприємства, то вони за власною ініціативою можуть переукласти вказані угоди. Значимо, що подібні правила містяться в законодавствах інших країн, зокрема, у ст. L 122-12 Трудового кодексу Франції та §613a Цивільного кодексу ФРН.

Чинна нормативно-правова база Російської Федерації не дає чіткої відповіді на питання, яке стосується порядку визначення спадкових часток у тих ситуаціях, коли переважним правом скористалися одночасно декілька спадкоємців. Більш того, незрозумілим залишається спосіб реалізації такої правомочності у випадках, коли до складу спадщини входять декілька підприємств. Очевидно, у подібних випадках заповідане майно перейде до всіх суб'єктів на праві спільної часткової власності, як це передбачено абз. 2 ст. 1178 ЦК РФ.

Висновки. Як бачимо, нововведення ЦК РФ є досить далеким від досконалості, але вже саме закріплення на рівні кодексу особливостей спадкування підприємства говорить про здійснення російським законодавцем першого й найважливішого кроку у вирішенні проблеми схоронності та подальшого використання підприємства за цільовим призначенням після смерті його власника. Це є позитивним кроком з урахуванням також тієї обставини, що українське законодавство, як вказувалось вище, не встановлює спеціальні правила спадкування підприємства.

В Україні підприємство як об'єкт правочинів є суспільно-значущим майном, яке використовується на момент відкриття спадщини для здійснення підприємницької діяльності. Суспільна значущість підприємства виявляється в його безперервному та постійному використанні для здійснення підприємницької діяльності, а

тому необхідно вживати певних заходів, які запобігатимуть його зупиненню у зв'язку зі смертю власника.

Оскільки особа має право вільно розпоряджатись своїм майном на випадок смерті, а також враховуючи те, що згідно з положеннями ч. 4 ст. 191 ЦКУ підприємство

або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів, вважаємо за необхідне внесенням змін до чинного українського законодавства шляхом доповнення Книги 6 ЦКУ відповідною статтею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України: Затверджений Законом України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради. – 2003. - №№ 40-44. - ст.356.
2. Донець Т. Якщо підприємство осиротіло ... / Тетяна Донець // Дебет-Кредит. – 2004. - №30. – С. 8-9.
3. Голодницький Э. Как получить компанию в наследство /Эдуард Голодницький // Юридическая практика. – 2005. – № 19. – С. 18-20.
4. Ільяшенко С. Приватний підприємець і приватне підприємство: спільне і відмінне / С. Ільяшенко // Все про бухгалтерський облік. – 2003. - №65. – С. 41-43.
4. Мица Ю. Об'єкт спадкування в разі смерті засновника приватного підприємства / Юрій. Мица, Володимир Марченко, Інна Спасько-Фатєєва // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2010. - №6. – С. 57-60.
5. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні : становлення і розвиток : монографія / Юрій Олександрович Заїка. – 2-е вид. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.
6. Рябоконт С. О. Спадкове правовідношення в цивільному праві : монографія / Євген Олександрович Рябоконт ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Віпол, 2002. – 266 с.
7. Гражданский кодекс Российской Федерации. Ч.1,2,3. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 1122 с.
8. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права / Габриэль Феликсович Шершеневич. - М.: СПАРК, 1994. – 584 с.
9. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (постатейный). Часть третья. / Под общ. ред. А.П. Сергеева. – М.: Витрэм, 2002. – 304 с.
10. Лиманский Г. С. Наследственное правоотношение: теоретико-методологические и практические проблемы: монография / Георгий Сергеевич Лиманский. – М. : Юрист, 2006. – 336 с.
11. Бегичев А.В. Наследование предприятия / Александр Валерьевич Бегичев. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 119 с.
12. Телюкина М.В. Наследственное право. Комментарий Гражданского кодекса Российской Федерации / Мария Викторовна Телюкина. – М.: Дело, 2002. – 285 с.
13. Гув А.Н. Постатейный комментарий к части третьей Гражданского кодекса Российской Федерации / Александр Николаевич Гув. – М.: Инфра, 2003. – 437 с.
14. Гришаев С. П. Наследственное право : учеб. пособ. / Сергей Павлович Гришаев. – М. : Юрист, 2005. – 125 с.